

PROBLÉMY A POSTAVENIE AXIOLÓGIE

MARIAN VÁROSS

Úvod

Ludská prax i filozofia si dávno povšimli, že je významný teoretický i praktický rozdiel medzi výpoveďami typu „Dva a dva sú štyri“ a „Táto žena je krásna“. Rozdiel v povahe evidentnosti a dokázateľnosti, v miere „subjektívnosti“ či „objektívnosti“ podobných výpovedí podnecoval vlastne už od antiky záujem o výskum príčin tohto javu a o domýšľanie jeho filozofických konzekvencií. Uvažovanie sa sústreďovalo okolo pojmu hodnoty a okolo špecifčnosti tej schopnosti človeka, ktorú nazývame hodnotením. Dialo sa to sprvu po línii základných filozofických disciplín, ktoré majú axiologickú povahu, totiž v etike a v estetike. Neskôršie sa odhalila osobitosť postavenia pojmu hodnoty v ekonómii. A napokon, zhruba od polovice 19. storočia, došlo ku konštituovaniu zvláštnej filozofickej disciplíny, filozofie hodnôt, pre ktorú sa čoraz častejšie začal používať termín axiológia.¹

Nemalo by zmyslu pokúsiť sa na malej ploche tejto štúdie, ktorá má iný cieľ, načrtnúť dejiny doterajšieho axiologického bádania. Dôležitejšie je uvedomiť si, že napriek veľmi diferencovanému myšlienkovému materiálu, ktorý nám zanechali stáročia úvah o filozofii hodnôt, a napriek množstvu prenikavých, dodnes platných zistení o tejto sfére (o tomto aspekte) ľudskej praxe, celkové dedičstvo filozofie hodnôt je skôr príťažou než pomocou pri úsilí o moderné, metodologicky progresívne nastolovanie a riešenie axiologických otázok.

Má to niekoľko príčin. Pravdepodobne najzávažnejšou je to, že o filozofiu hodnôt sa zaujímali v jednoznačnej väčšine idealisticky orientovaní autori, ktorí jej dali „do vena“ určitý súbor „kategoriálnych“ otázok a naznačili aj smery ich zodpovedania. Tak sa stalo, že axiológia zdedila z minulosti niekoľko teoretických „modelov“, okolo ktorých sa krúti dodnes väčšina axiologických diskusií.

¹ Termín axiológia pochádza zo zloženiny gréckych slov „axíos“ (cenný, hodný, hodnotný) a „logos“ (slovo). Doslovný, ale umelý preklad by teda znel hodnotoslovie.

Keďže sú však napospol špekulatívneho pôvodu, obsahujú v sebe vždy istú mieru predsudku, ktorý zabraňuje, aby filozofické bádanie o hodnotení a hodnotách vychádzalo zo samej reality a zo súčasného stavu vedecko-teoretického poznania komunikujúcich oblastí.

Iným momentom, ktorý zapríčiňoval, že axiologické problémy sa dosiaľ natosťujú viac-menej v starých myšlienkových kolajach, je to, že „pozitivistická“ línia teoreticko-filozofického bádania — aj v reakcii na idealizmus a s ním súvisiace normatívne koncepcie — dištancovala sa od axiologických otázok, ba pokladala ich za pseudoprobém.

Pokým ide o marxistickú filozofiu, ale najmä vo formách, v akých sa rozvíjala v Sovietskom sväze, fakticky nepoznala — až donedávna — filozofický pojem hodnoty. Za dostatočnú sa považovala existencia ekonomického pojmu hodnoty, ktorý svojou „objektívnosťou“ vyhovoval celkovému gnozeologickému objektivismu v marxistickej filozofii a znamenal zároveň aj obrannú bariéru proti akémukoľvek diferencovanejšiemu stavaniu či riešeniu iných hodnotových problémov. Táto situácia sa aj v Sovietskom sväze najnovšie prelomila. Vyšlo už niekoľko publikácií,² ktoré signalizujú kritické vyporiadanie sa s axiologickými otázkami; je potešiteľné, že tieto práce sú adresované nielen nemarxistickej filozofii, ale aj do vlastných radov.³

V doterajšom texte som použil dva termíny, ktorých vzťah je potrebné vymedziť. Sú to „filozofia hodnôt“ a „axiológia“. S ohľadom na historický materiál i v záujme veci ich nepovažujem za synonymá.⁴ Axiológiou rozumiem moderne koncipovanú všeobecnú teóriu hodnotenia a hodnôt. Čo do predmetu a pracovných metód je to teoretická disciplína stojaca na pomedzí vedy a filozofie asi v tom zmysle ako napr. estetika.⁵ Axiológia ako teoretická disciplína spadá teda časťou svojich problémov medzi filozofické disciplíny, inou časťou sa z nich vylupuje, integrujúc do seba určité vedecké problémy a postupy, a tým sa i sama postupne integruje medzi vedecké disciplíny. Len ako ilustráciu poukazujem na rozdiel, ktorý existuje — čo do možnosti riešenia — napr. medzi problémom ontológie hodnoty a, povedzme, výskumom hodnotiacich postojov ľudí k určitému spoločenskému javu. Prvý problém spadá do sféry filozofického bádania, druhý je empiricky skúmateľný.

Z povedaného môže byť zrejmé, že s axiologickou problematikou sa stýkajú čiastkové otázky a metódy viacerých vedeckých disciplín, ako je psychofyziológia, psychológia osobnosti, sociálna psychológia, sociológia a pod. Na druhej strane

² Porov. Tugarinov, V. P., *O cennostach žizni i kultury*, Moskva 1960, ale najmä zborník štúdií *Problema cennosti v filosofii*, Moskva — Leningrad 1966.

³ Je prinajmenej symptomatické, keď sa v spomenutom zborníku konštatuje, že zanedbanie axiológie v marxizme „iba oslabovalo naše pozície“ a že „výskum kategórie hodnoty v marxistickej filozofii nie je iba prechodná záľuba a daň móde, ... ale praktická a teoretická nevyhnutnosť, podmienená samou logikou rozvoja života a vedy ...“. Tamže, 5.

⁴ Filozofiu hodnôt a axiológiu treba rozlišovať aj preto, aby axiológia mala „voľné ruky“ pri formulovaní a riešení svojich otázok a neniesla príťažujúce dedičstvo filozofie hodnôt.

⁵ Nechcem sa v tejto súvislosti bližšie dotýkať otázky, v akej miere filozofia je, alebo nie je vedou. Vidím však zásadný rozdiel medzi vedou a filozofiou i čo do predmetu, i čo do metód práce; zároveň však pokladám za oprávnené rozlišovať medzi vedeckou a nevedeckou filozofiou.

axiológia predstavuje „bazálnu“ disciplínu viacerých „aplikovaných“ axiologických disciplín, teda teoretických odvetví, ktorých ústredným predmetom skúmania sú jednotlivé typy hodnôt; takýto vzťah má axiológia k estetike a etike, ale aj k ekonómii, ba sprostredkovaným spôsobom napr. aj k právnym vedám.

Axiológia by sa mala zapodievať všetkými otázkami, ktoré súvisia s objasňovaním špecifičnosti hodnotiacich postojov a posudkov (axiologického správania), hodnôt a noriem i v nich obsiahnutých, či z nich vyplývajúcich zákonitostí. Je prirodzené, že pri uskutočňovaní tohto programu musí axiológia nevyhnutne používať niektoré vedecké odbory ako pomocné disciplíny, ako sa — na druhej strane — sama nevyhnutne stáva pomocnou disciplínou v prípadoch, keď je axiologický či hodnotový moment v skúmanom jave nie konštitutívny, ale vedľajší.

Hlavné typy axiologických teórií

Kvôli prehľadnosti otázok, pred ktorými axiológia v súčasnosti stojí, pripomeniem aspoň základné typy teórií, ktoré axiológia zdedila z filozofie hodnôt a ktoré sú, koniec koncov, živé dosiaľ i v každodennom myslení o pôvode a povahe hodnôt. Ide v prvom rade o typy teórií, s ktorými sa v marxizme často operuje aj pri vymedzovaní špecifičnosti dialektického materializmu:

1. Objektívny idealizmus, i keď v mnohých obmenách, bol v dejinách filozofie hodnôt najčastejším východiskom. Vyplývalo z neho, že hodnoty (normy, ideály a i.) majú svoju osobitnú existenciu, sú osobitnou ontologickou triedou. Akékoľvek axiologické spory — podľa tejto teórie — sú dôsledkom chybnnej „optiky“ alebo nesprávneho zorného uhla. Vyjasňujú sa, len čo sa vychádza deduktívne z absolútnej ríše hodnôt a ich hierarchie.

2. Subjektívny idealizmus sa síce v dejinách filozofie hodnôt objavil pomerne závesu, ale trvalo dlho, kým sa konštituoval vo svojej vyhranenej podobe, že totiž hodnoty a hodnotové javy sú svojím pôvodom a povahou čisto subjektívne, takže hodnotiace výroky nikdy nemôžu mať všeobecnú evidenciu a platnosť.

3. Mechanický materializmus nachodíme vo filozofii hodnôt už v staroveku. Neskôr prechádza rozličnými obmenami, ale jeho jadro sa uchováva do súčasnosti. Podľa neho sú hodnoty objektívne existujúce vlastnosti samých vecí, i keď, pravdaže, ich ontologický „štatút“ je odlišný aj od tzv. primárnych, aj od tzv. sekundárnych zmyslových kvalít reálnych objektov. Označovali sa preto aj termínom „terciárne kvality“.

Táto trojica „nesprávnych“ koncepcií by sa mala uzavrieť dialektickomaterialistickou teóriou hodnôt, teda takou, ktorá prekonáva ich evidentné jednostrannosti. V skutočnosti jej však dosiaľ niet, a to z viacerých príčin. Po prvé, lebo v marxistickej filozofii nadobudli najmä v posledných desaťročiach prevahu také metódy riešenia, ktoré nielen pri problematike hodnôt, ale aj v iných kategoriálnych otázkach trpeli očividnými recidívami mechanického materializmu, ba aj objektívneho idealizmu. Tento stav sa napráva iba v ostatných rokoch a jedným zo sprievodných fenoménov tejto zmeny je práve i oživený záujem o axiológiu. Po druhé, tvorbu „dialektickomaterialistického modelu“, ktorý ako teoretická

hypotéza by mohol plodne stimulovať moderné axiologické bádanie, sťažuje do istej miery aj sama zložitá morfológia axiologických javov. Bola to práve táto morfológia, ktorá v dejinách filozofie umožňovala vykryštalizovanie sa spomenutých troch evidentne protirečivých a jednostranných axiologických teórií, pričom každá z nich mala isté evidentné racionálne jadro.

Pokúsím sa to objasniť príkladom. Krásno (ale aj iné druhy hodnôt) možno ponímať buď ako vrcholnú estetickú normu (ideál), buď ako môj osobný subjektívny zážitok, napokon i ako vlastnosť určitého predmetu či umeleckého diela. Hypostazovaním týchto troch „modi“ či výskytových foriem vznikli už spomenuté tri typy teórií vo filozofii hodnôt. V prvom prípade z uznávania existencie vrcholnej estetickej normy nebolo v minulosti ďaleko k idei krásna v zmysle objektívne idealistickom; v druhom prípade, keď sa odhalila korelácia medzi subjektívnym zážitkom a pripisovaním určitej estetickej kvality veciam, nebolo ďaleko k estetickému relativizmu a v dôsledkoch k subjektívnemu idealizmu; z domýšľania tretieho prípadu čerpajú teórie, ktoré zastávajú názor o objektívnej existencii estetických kvalít a spadajú v podstate pod mechanický či naivný materializmus.

V období, keď sa tvorila filozofia hodnôt ako samostatná filozofická disciplína, uplatňovali sa i niektoré iné teoretické konštrukcie na podporu odlišnosti a špecifičnosti sveta hodnôt. Veľmi často sa vtedy operovalo s dualistickou antinómiou medzi kauzalitou v prírode a teleológiou vo svete ideí, medzi tým, „čo je“, a tým, „čo má byť“, medzi prírodnými a duchovnými vedami. Neskôr sa hovorilo o rozdiely medzi gnozeologickým a axiologickým zmocňovaním sa skutočnosti, medzi faktami a hodnotami, medzi teoretickým a praktickým poznaním, čiže, v krátkosti, medzi poznávaním vecí „ako takých“ a vecí „pre seba“ (pre subjekt, pre ľudí atď.).

Ako všetky teoretické konštrukcie, aj tu uvedené trpia väčšou menšou dávkou zjednodušenia a jednostrannosti. Videli sme, že objektívny idealizmus, subjektívny idealizmus a mechanický materializmus v axiológii budovali vždy na absolutizácii jednej z výskytových foriem hodnoty. Naproti tomu je nevyhnutné, aby axiologická teória čo najpresnejšie odrážala zákonitosti axiologických procesov a javov, a teda rešpektovala skutočnú členitú morfológiu hodnoty a jej druhov.

Nie inak je tomu aj s koncepciami, vychádzajúcimi z domnelej antinómie medzi tým, „čo je“, a tým, „čo má byť“. V skutočnosti tu totiž ide o dialektické protirečenie medzi hodnotou a normou, ktoré je jednou z konštitutívnych zákonitostí v axiológii: axiológia sa preto nezaujíma len o to, čo má byť, nemá teda len postulatívne a normologické „aspirácie“, ale zaujíma sa o samu dialektiku tohto vzťahu, ktorý je jednou z podstatných čít a hybných motorov ľudskej praxe.

S touto problematikou nepriamo súvisí aj súčasný dialóg medzi scientizmom a antropologizmom, pretože — v istom zmysle — je dedičom starších diskusií a argumentácií. Scientistická snaha o také formulovanie poznávacích programov a o takú voľbu poznávacích metód, ktoré by zaručovali maximálne vylúčenie subjektivistických a antropomorfných faktorov poznania, odhliadala od axiologického momentu v ľudskom konaní a poznávaní, považujúc ho za skresľujúceho činiteľa a za prekážku vedeckosti poznania. V scientistickom chápaní sa pojem

hodnoty pripúšťal vlastne len v podobe kvantitatívneho indexu. Antropologické stanovisko vidí, naopak, východisko v samom človeku ako v angažovanom bytí; v povahe tejto ľudskej angažovanosti (nesenej prirodzenými potrebami, sklonmi a záujmami) a v celej spoločensko-ľudskej praxi je permanentne prítomný aj axiologický moment ako súčasť autentickej ontotvornej povahy človeka.

Preto je pochopiteľné, že otázku hodnotenia a hodnôt si nastoľovali aj v minulosti prevažne antropologicky orientované teórie (ku ktorým však nemožno rátať metafyzické systémy, inšpirované „hľadaním absolútna“). Aj v súčasnosti získava axiológia svoje nové argumenty z problémového okruhu filozofickej antropológie. A predsa rozpor medzi scientizmom a antropologizmom môže mať aj pozitívne dôsledky. Pre axiológiu môže byť len osožné, keď sa bude programovo usilovať o vypracúvanie vlastných vedeckých metód a techník, a medzi nimi aj takých, ktoré jej dovoľia zmocňovať sa aspoň určitých oblastí svojho predmetu empiricky, dokonca experimentálne.

Videli sme, že typy teórií, ktoré sa v súvisi s axiológiou vytvorili (alebo použili), mali síce na jednej strane cieľ pomôcť axiologickú problematiku definovať a konštituovať, na druhej strane to však robili istým „znásilnením“ či deformovaním skutočnosti. Je to prekvapujúce, ale nie nepochopiteľné. Prekvapujúce preto, lebo axiologický moment patrí k základným vlastnostiam ľudského, a teda mal by byť človeku dostatočne „blízky“ a prístupný. Zároveň je to však vysvetliteľné tým, že človek vykonal vo svojich dejinách oveľa väčšie pokroky v poznávaní objektívnej reality než samého seba, a tak axiologické fenomény patria vlastne dodnes k tomu neznámemu, ktoré človek ešte neodhalil na sebe a na svojej existencii.⁶

Axiologické správanie

Každý živý organizmus má schopnosť reagovať na svoje prostredie.⁷ Útočné, únikové a im príbuzné prejavy nižších živých štruktúr možno považovať z istého aspektu za „protoaxiologické“ podobne, ako nazývame „protoestetickými“ určité formy reakcií živočíchov, motivované — aspoň per analogiam — ako by estetickými vzťahmi ku skutočnosti. Pravdaže, ide naozaj len o javy *proto*-axiologické, pretože ani najvyššie druhy živočíchov, i keď sú schopné dávať najavo i pomerne zložité zdanlivo hodnotiace postoje (napr. prejav „lásky“ psa k pánovi), fakticky nerealizujú vo svojom správaní komplexný, vnútorne štruktúrovaný axiologický prejav, aký je vlastný iba človeku. V tejto súvislosti je teda veľmi dôležité si uvedomiť, že medzi človekom a zvieratom je podstatný rozdiel nielen vo sfére vyšších duševných funkcií (ako sa domnievali niektoré staršie psychológie), ale v celej škále duševných funkcií. I najnižšie psychofyziologické aktivity človeka sa odohrávajú za priamej alebo nepriamej účasti všetkých ostatných duševných

⁶ Pascal konštatoval, že vo vedení o sebe samom je „veľkosť človeka“. Z tohto hľadiska je teda človek ešte ďaleko od toho, aby bol veľkým.

⁷ Všeobecne sa prijíma, že charakteristikou živého je schopnosť rozlišovať podľa „kritérií“ užitočnosti a škodlivosti. Porov. *Problema cennosti v filozofiji*, Moskva — Leningrad 1966, 41.

funkcií, respektíve sú nimi priamo alebo nepriamo ovplyvňované. Vnímanie, pamäť, myslenie atď. neprebiehajú nikdy izolovane, ale za viac či menej intenzívnej spoluúčasti ostatných, to značí, že v akomkoľvek prejave je do určitej miery prítomný celistvý človek, i keď, pochopiteľne, jeho totalita je zakaždým inak vnútorne preskúpaná a ovládaná vždy inou dominantnou tendenciou.

Duševný život človeka, ľudské správanie a konanie možno, pravdaže, interpretovať rozmanitým spôsobom, a to i čo do „príčin“, i čo do „účelu“. No každá z týchto interpretácií pripúšťa, i keď inou terminológiou, že ľudský „behaviour“ spĺňa viacznačné funkcie, ktoré možno subsumovať pod tri hlavné funkcie: prvou, najelementárnejšou, je sebazachovanie (sem spadá súbor prejavov smerujúcich k obrane, udržaniu a životaschopnosti organizmu či osobnosti); druhou je sebarozvíjanie (kam patrí všetka aktivita, ktorou organizmus či osobnosť získava čokoľvek navyše); a napokon treťou je sebauplatňovanie (teda súbor aktivít smerujúcich k akejkoľvek „expanzii“ organizmu či osobnosti navonok, najmä v rámci sociálneho kontextu).

Tieto tri základné účely sa uskutočňujú za účasti raz viac, inokedy menej angažovanej, ale vždy celistvej štruktúry osobnosti (čomu neodporuje fakt, že môže byť narušená). Uskutočňujú sa za pomoci rozličnej stimulácie znútra i zvonka, pričom, pravdaže, môže mať účinnosť iba tá, ktorá prekročila určitý prah intenzity a ktorá bola aspoň do istej miery osobnosťou osvojená, a teda adoptovaná do súboru vlastných, individuálnych motívov a pohnútok konania. K týmto motívom (pohnútkam) patria napr. potreby, sklony, záujmy.

Ich rozlišovanie a hierarchizovanie býva v literatúre veľmi rozdielne.⁸ V podstate ide o to, že tieto prejavy signalizujú jednak to, čo organizmu či osobnosti chýba (chýbať môže čokoľvek od sféry bio-materiálnej po duchovnú), jednak to, čo organizmus či osobnosť musí dať zo seba von (pričom škála toho je analogicky veľmi členitá). Nie je presné, keď sa tieto dve triedy signálov označujú napr. termínmi „potreba“ a „záujem“. Potrebou je totiž nielen to, čo mi chýba, ale aj to, čo dávam zo seba von, inými slovami, kategória potreby zahrnuje rovnako stavy nedostatku ako nadbytku.

Kategória *potreby*, konkretizujúca sa v rozmanitých formách a intenzitách citových, rozumových, vôľových a iných akcií i reakcií, patrí k základným „v्य-bavenostiam“ antropologickej štruktúry. Cez túto kategóriu, ako by jej „očami“, uskutočňuje človek svoje vzťahy k svetu: svet je človeku systémom (niekedy chaosom) vecí a javov, ktoré najrôznejším spôsobom ukájajú alebo neukájajú jeho individuálne, kolektívne a druhovo ľudské potreby. Dá sa to vyjadriť aj tak, že veci a javy majú pre človeka hlavný zmysel v tom, že vykonávajú (spĺňajú alebo nespĺňajú) rozličné biologické, sociálne a duchovné *funkcie* — napr. etické, estetické, hygienické, ekonomické, právne, politické, ideologické, ale môžu to byť aj prosté funkcie inštrumentálno-pragmatické, týkajúce sa členitých, viac-menej elementárnych životných potrieb. Kvôli jednoduchosti možno konštatovať, že zatiaľ čo potreba je v tomto procese kategórie „subjektová“, funkcia bude kategóriou

⁸ R. P. Perry vo svojej knihe *The General Theory of Value*, New York 1926, považuje za východiskovú kategóriu pre svoju teóriu hodnôt pojem „záujmu“.

„objektovou“. Medzi nimi ako keby existoval vzťah dopytu a ponuky: všetky typy potrieb sú akoby v postavení dopytu zo strany subjektu, zatiaľ čo všetky typy funkcií, ktoré veci a javy vo vzťahu k človeku vykonávajú, sú akoby v postavení ponuky. Pravdaže, ide len o výpomocné prirovnanie, a nie o skutočnú úmeru. Zložitá vzťahová situácia nastáva vtedy, keď je individuum samo sebe subjektom aj objektom hodnotiaceho vzťahu, čiže keď je si nielen nasťovateľom potrieb, ale aj vykonávateľom funkcií, určených na ukojenie týchto potrieb.

Pre náš momentálny zámer nie je potrebné ísť v týchto otázkach do podrobností. Dôležitý je sám fakt existencie týchto prejavov osobnostných štruktúr, prejavov, ktoré majú nepochybne axiologický „zmysel“ a ktoré svojimi rozmanitými druhmi a výskytovou dialektikou vytvárajú dynamiku toho, čo sa dá nazývať axiologické správanie alebo behaviour.

Hodnotenie a poznávanie

Výskyt akejkoľvek potreby — od fyziologických po duchovné, od potrieb priímať po potreby dávať — znamená pre človeka vždy mobilizujúci moment, ktorý núti osobnosť adjustovať sa danej situácii tým, že sa príslušným spôsobom preskupia a „hierarchizujú“ jej psychofyzické funkcie a že dôjde k intencionálnemu zacieleniu sa na ukojenie danej potreby. Z tohto zložitého „syndrómu“ nás momentálne najviac zaujíma vzťah medzi poznávaním a hodnotením, pretože vo filozofickej literatúre býva riešený značne protichodým spôsobom, pritom je však pre axiologickú problematiku kľúčový.

Axiológia pozná dve krajnostné riešenia vzťahu medzi poznávaním a hodnotením: prvé vidí medzi oboma zásadný rozdiel, druhé pokladá oboje za organické súčasti celistvého noetického vzťahu k realite. Medzi týmito krajnosťami existuje niekoľko medzistupňových riešení, ktorých úsilím je vyhnúť sa prílišnej polarite tamtých.

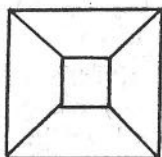
Spor súvisí vo veľkej miere s rôznosťou existujúcich definícií poznania. Ak budeme poznaním rozumieť všetky formy „subjektívneho odrazu objektívnej skutočnosti“, obsiahne takto vymedzené poznanie nielen dáta a prejavy rozumové, ale aj emocionálne, inštinkívne, ba dokonca i umeleckú tvorbu. Táto široká definícia poznania nie je však umelou konštrukciou, naopak, dosiaľ sa s ňou a jej obmenami stretávame aj v marxistickej literatúre.

Psychofyzická štruktúra osobnosti má zložitú sústavu zmyslových orgánov, ktorými získava informácie o sebe samej a o svojom okolí. Súbor týchto informácií nie je však ešte poznaním, ako nie je ani hodnotením. Pod poznaním rozumieme iba také už spracované informácie, ktoré sú maximálne „desubjektivizované“ (presnejšie zintersubjektívne) a zároveň verifikované, čiže sú v relatívne dosažiteľnom súhlase s objektívnym stavom. (Netreba pripomínať obťažnosť tohto postulátu, ktorého uskutočnenie je centrálnym problémom teórie poznania.) Na takto poňatom poznaní a jeho prehlbovaní vyrastá štruktúra vedy.

Informácie, ktoré o skutočnosti získavame prostredníctvom zmyslových dát, majú tú zvláštnosť, že sú vždy premiešané prvkami, ktoré nepochodia ani

z objektu, ani zo subjektu, ale sú produktom samého subjektovo-objektového vzťahu. Z hľadiska vedeckosti poznania sa tieto prvky vždy považovali za rušivé, za klamy a ilúzie. Francis Bacon ich nazýval idolmi a delil ich do štyroch skupín (*specus, tribus, fori, theatri*). Moderná teória, napr. dielom Gombrichovým,⁹ blíži sa k objektívnejšiemu pohľadu na tieto „iluzívne“ prvky, vidiac v nich jeden z prejavov tvorivosti ľudského druhu. Okrem toho treba rozoznávať medzi všeobecnými ilúziami, ktoré patria k antropologickým konštantám, a ilúziami individuálnymi. V tomto smere treba hľadať i špecifickosť hodnotiacich schopností človeka a principium divisionis medzi poznávaním a hodnotením.

Už sa veľa ráz dokázalo, že ľudské zmysly nie sú číre fyziologické orgány, ale „duchovno-tvorivé prijímače“. Práve pre túto svoju povahu nám nesprostredkujú iba čisté fyzické dáta, o aké sa zaujíma napr. fyzikalistická koncepcia reality. Všetky informácie sú nevyhnutne antropologicky „dotvorené“, ako by zaobalené do špecificky poludšťujúceho obalu; prostredníctvom tohto obalu strácajú informácie svoju „cudzotu“ a stávajú sa súčasťou ľudského sveta. Takto už aj proces zmyslového vnímania je z filozofického hľadiska zložitým procesom duchovne-tvorivého osvojovania. Spomenutý E. H. Gombrich to demonštruje na príklade jednoduchých reverzibilných figúr, čím sa mu darí dokázať existenciu esteticko-tvorivého a hodnotiaceho momentu už vo veľmi prostom zrkovom vnímaní.

Tento obrazec iba málokto vníma ako plošný náčrt. Mimovoľne nadobúda plastický tvar, a to dokonca viacznačný. Možno ho vnímať ako obrázok v ráme, ako lampové tienidlo videné zhora či zdola, ako pohľad do štvorcového tunela, ako useknutú pyramídu. Všetko ľudské vnímanie má takýto charakter. Človek je schopný, ako na to upozornil už Leonardo da Vinci, vnímať ošarpanú stenu ako báju krajinu, pričom to nie je číra individuálna ilúzia, pretože toto vnímanie možno navodiť aj druhému a spolu s ním „čítať“ zo steny ďalšie podrobnosti. Keď sa dívam na kreslo, nevnímam ho „osebe“ ako čisto fyzikálny objekt, ale ako „moje“ či „naše“ kreslo, ako kreslo, ktoré chcem kúpiť, ako pohodlné, prípadne krásne tvarované kreslo atď.¹⁰

Existencia hodnotiaceho-tvorivého prvku by sa však nemusela považovať za dokázanú, keby sa dala vyvodzovať iba z javov vnímania a z vnemových ilúzií

⁹ Gombrich, E. H., *Art and Illusion*, New York 1960.

¹⁰ Z tejto schopnosti ľudského vnímania vyvodzuje špecifické zákonitosti estetického vnímania a hodnotenia najmä fenomenologicky orientovaná estetika. Porov. Aldrich, V. C., *Filozofia umenia*, Bratislava 1968.

(i keď všeobecných, teda v podstate antropologicky konštantných). Príklad s vnímaním reverzibilných obrazcov sme však použili ako relatívne najjednoduchšiu ukážku prítomnosti subjektívneho činiteľa, ktorý nemôže byť tvorivým a hodnotiacim subjektom. Túto skutočnosť však možno dokazovať prakticky na všetkých psychických procesoch a prejavoch človeka a ľudí, a to či už vo sfére zážitku, alebo vo sfére správania. Oblasť subjektívneho zážitku, počnúc elementárnymi psychickými stavmi emocionálnymi a intencionálnymi, nesie neodmysliteľný axiologický prízvuk, pretože základnou funkciou týchto psychických stavov, ktoré sprevádzajú duševný život, je vyvolávať alebo napomáhať ukájanie celej škály osobnostných potrieb. Ešte oveľa evidentnejšie sa axiologický moment vyskytuje v oblasti ľudského správania, a to počnúc od elementárnych pohybových, mimických a iných reakcií až po zložité štruktúry verbálneho správania a cieľavedomého konania.

Prítomnosť tvorivo-hodnotiaceho momentu v ľudskom konaní sa, prirodzene, neustále mení v intenzite i v intencionalite podľa zložitej sústavy zakaždým iných potrieb, sprevádzajúcich beh ľudského života. Tento tvorivo-hodnotiaci moment je však z ľudskej existencie a praxe neodmysliteľný: spoluvytvára to, čo nazývame ontotvornosťou človeka.

Aký je teda vzťah medzi poznávaním a hodnotením? Videli sme, že obidve aktivity sú svojbytnými formami toho, čo sa v marxizme označuje ako „subjektívny odraz objektívnej skutočnosti“. V rámci tejto globálnej odrazovej činnosti osobnostnej štruktúry vykonávajú poznávanie i hodnotenie svoje špecifické úlohy: poznávanie umožňuje človeku zmocňovať sa skutočnosti „ako takej“, teda v „de-subjektivizovanej“ podobe, akú potrebuje veda. Hodnotenie umožňuje človeku zmocňovať sa skutočnosti „pre seba“, pričom sa vo fenoméne „pre seba“ zložitým spôsobom a v každom konkrétnom prípade inak prelínajú potreby (sklony, záujmy atď.) človeka-jednotlivca, človeka-príslušníka rozličných foriem spoločenstiev a človeka ako druhu. Aby aj poznávanie, aj hodnotenie mohli vykonávať svoje osobitné poslanie, vyžaduje sa istá miera filozoficko-metodologickej vyspelosti subjektu, ktorý si je vedomý špecifického charakteru, teda sily a obmedzení jednej i druhej z týchto aktivít. Potom môže na základe prehĺbenej sebareflexie sledovať a využívať už nie živelne zmätenú, ale zámerne usmerňovanú osciláciu medzi poznávaním a hodnotením, lebo bude chápať zmysel ich vzájomnej dialektickej negácie a spolupráce.

Kvôli úplnosti ešte poznamenávam, že prítomnosť hodnotiaceho momentu vo vzťahu k akémukoľvek vonkajšiemu či vnútornému podnetu je podmienkou, aby sme vôbec pocítili potrebu venovať mu pozornosť a akýmkoľvek spôsobom si ho začať osvojovať.¹¹ Čisto rozumové rozhodnutie, bez tejto axiologickej zaangažovanosti, nestačí na realizáciu nijakého najjednoduchšieho predsavzatia. Tento úvodný podmieňujúci postoj nazývam primárnym hodnotením. Ďalší proces kontaktov s javom, objektom atď. sa odohráva za viac alebo menej protirečivej súhry medzi poznávaním a hodnotením javu alebo objektu. Výsledné hodnotenie,

¹¹ Dospelý človek sa napr. nemôže úspešne učiť cudzí jazyk, ak sa takéto predsavzatie nestalo súčasťou jeho autentických osobnostných potrieb.

uskutočnené na základe dostatočne všestranného poznania veci a na základe kritického skúmania hodnotiaceho vzťahu, nazývam sekundárnym hodnotením.

Osobitná situácia nastáva vtedy, keď cieľom zmocňovania sa objektu má byť jeho vedecké poznanie. I vtedy dochádza k dialektickej negácii a spolupráci medzi poznávaním a hodnotením. Aj vtedy sa vyžaduje až do konca prítomnosť nielen poznávajúceho, ale aj hodnotiaceho subjektu, pretože práve hodnotiaci subjekt musí napokon „odobriť“, teda zhodnotiť priebeh poznávacieho procesu a zároveň konštatovať, že výsledné poznanie nie je ovplyvnené jeho tvorivo-axiologickou účasťou, čiže je v maximálnej možnej miere „desubjektívizované“.¹² Z povedaného napokon vyplýva aj potreba rozoznávať viacero foriem či druhov hodnotenia (napr. rozdiel medzi kvalitatívnym a kvantitatívnym hodnotením, medzi „cítovým“ a „rozumovým“ hodnotením atď.). Tieto aspekty sú pre teóriu i prax veľmi závažné, momentálne však musíme od nich odhliadnuť.

Ná záver tejto kapitoly treba ešte pripomenúť, že existuje nielen rozdiel medzi poznávaním a hodnotením, ale aj medzi hodnotením a tvorbou hodnôt. Výsledkom hodnotenia je výrok o hodnote, konštatovanie hodnoty. Výsledkom tvorby hodnôt je hodnota alebo nehodnota, spĺňajúca v istom stupni, alebo vôbec nespĺňajúca východiskovú tvorivú úlohu, prípadne zámer. Pri tvorbe hodnôt, ktorá je vlastne sebarealizáciou a zámerným spredmetňovaním človeka, spoluzúčastňuje sa proces poznávania a hodnotenia s ich dialektickou súhrou a v úlohe pomocného prostriedku pre realizáciu cieľa. Tvorba hodnôt je už značne zložito štruktúrovaný proces, pri ktorom sa navzájom viacnásobne prelínajú a prevrstvujú poznávacie a hodnotiace aktivity človeka.

Ontologické vlastnosti hodnoty

Pri prehľade hlavných axiologických teórií sme videli, že morfológia alebo výskytové formy hodnoty sú značne zložité. Laické otázky typu „kde je vlastne hodnota?“ smerujú vždy k určitej simplifikácii. V tomto duchu ovplyvnili aj mnohé axiologické koncepcie minulosti. Jednostrannosť základných axiologických teórií ukazuje, že hodnotu treba vidieť a prijímať vo vzťahových štruktúrach, v akých v ľudskej praxi skutočne existuje.

Konštatovali sme, že hodnota nie je ani objektívna vlastnosť vecí, ani arbitrárny výsledok subjektívnych potrieb, ale je to špecifický produkt subjektovo-objektového vzťahu. Špecifický vo viacerých smeroch. Predovšetkým v tom, že je viazaný na antropologické usporiadanie človeka, ktorý má ako druh schopnosť svojbytným, len jemu patriacim spôsobom tvorivo a hodnotiaco si skutočnosť prisvojovať. Iná zvláštnosť hodnoty ako produktu subjektovo-objektového vzťahu je v tom, že ju ontologicky podmieňuje tak povaha objektu, ako aj povaha subjektu i jedinečnosť vzťahu medzi nimi. Teoreticky sú neudržateľné akékoľvek

¹² Kvôli presnosti treba poznamenať, že je rozdiel, i keď jemný, aj medzi hodnotiacim subjektom a subjektom poznávania hodnoty; tento rozdiel je dôležitý napr. v umeleckohistorickej práci, kde sa narába nielen s hodnotením umeleckých diel, ale aj s poznávaním ich hodnôt v názoroch iných teoretikov a na základe opätovnej konfrontácie so skutočným stavom.

pokusy vyvodzovať hodnotu istého objektu len zo samej štruktúry tohto objektu; priehľadnejšie, a preto zraniteľnejšie sú pokusy podmieňovať hodnotu určitého objektu iba subjektívnym postojom (či už individuálnym, alebo kolektívnym). Oproti týmto dvom „krajnostným“ koncepciám sa preto čoraz častejšie zjavujú pokusy definovať hodnotu ako vzťah. S týmto poňatím však tak isto nemožno súhlasiť, lebo obsahuje stotožnenie príčiny a následku. Z faktu, že hodnota je vzťahového pôvodu a povahy, nemožno uzatvárať, že je sama vzťahom, pretože by z toho vyplynula identita medzi hodnotou a hodnotiacim vzťahom. Okrem toho: relačnosť hodnoty nemusí znamenať jej relatívnosť.

Vzťahová štruktúra, ktorá je „magnus parens“ každej hodnoty, obsahuje ako neodmysliteľnú zložku prítomnosť určitej hodnotovej normy, pričom sama táto norma je výrazom príslušnej ľudskej alebo spoločenskej potreby. Práve táto potreba a na ňu viazaná norma spoluvytvárajú jedinečnosť každého daného hodnotiaceho vzťahu, ktorý môže byť adekvátny, neadekvátny i úplne pomýlený. Priebeh hodnotiaceho aktu bude zakaždým iný podľa druhu použitej normy. Ilustrujeme to príkladom:

V múzeu visí abstraktný obraz. Radový divák, navyknutý v maliarstve na zobrazenú skutočnosť, konštatuje, že to nie je nijaké umenie. Divák totiž buď nevie, alebo nepochopil fakt, že daný obraz má významné miesto v dejinách modernej výtvarnej kultúry národa. Z tejto situácie vyplývajú niektoré závery: po prvé, divákovovo čisto subjektívne ponímanie spoločenskej (estetickej) funkcie umenia má za následok aplikovanie nesprávneho kritéria (normy) na daný obraz; po druhé, hodnotiaci vzťah sa síce realizoval, ale nie adekvátne; po tretie, jeho výsledok nepodáva informáciu o hodnote dotyčného diela, ale len o svojom pôvodcovi; po štvrté, aby sa dané dielo hodnotilo „objektívne“, musí sa vychádzať z diferencovane poňatej spoločenskej (estetickej) funkcie umenia a musí sa použiť adekvátna norma (banálne povedané: hrušky nemožno hodnotiť s použitím „pomarančovej“ normy); po piate, použitím adekvátnej normy (alebo súboru adekvátnych noriem) sa síce odhalí „objektívna“ hodnota obrazu, nebude to však „objektívnosť“ v zmysle konštantnej príslušnosti k obrazu (ako mu prísluša rozmery, materiál, farby), pretože hodnota, ontologicky chápané, nie je fyzikálna kvalita, ale práve produkt zložitej subjektovo-objektivej vzťahovej konštelácie.

So vzťahovým pôvodom hodnoty idú niektoré jej ďalšie zvláštnosti. Hodnota nikdy nie je čosi stále, i keď existujú hodnoty — a najmä tie, čo sa viažu na všeobecné druhovo ľudské potreby — ktoré majú relatívne vysoký stupeň stálosti (napr. krása prírody, hodnota lásky, priateľstva). Všetky hodnoty bez výnimky podliehajú zmenám v dôsledku spoločensko-historických vývinových premien, pričom, pravdaže, existuje zákonitá tendencia k ich stabilizácii; hodnotiace výkyvy bývajú pravidlom pri nových javoch alebo veciach, kde dochádza spočiatku často k veľmi protirečivým hodnotiacim posudkom. S historickou premenlivosťou hodnôt však nepočítajú ani niektoré axiologické teórie, od ktorých by sa to malo právom očakávať. Takej povahy je napr. časť formalistických teórií v estetike, ktoré považujú za dostatočné sústreďovať sa výlučne na štruktúru umeleckého diela

a odhliadať od konkrétného spoločensko-historického kontextu, v ktorom dielo žije. Obdobné obmedzenia majú v etickej oblasti niektoré právne-normatívne teórie, vychádzajúce priamo alebo nepriamo z metafyziky trvale platných noriem.

Skutočnosť, že hodnota je čosi premenlivé (i keď niekedy sotva postrehnuteľným spôsobom), logicky plynie z dialektickej väzby hodnoty na príslušnú normu. Hodnota je hodnotou len vo vzťahu k príslušnej norme alebo vzhľadom na túto normu. Ak sa v praxi často zdá, že hodnota je čosi trvale patriace k objektu, pri norme je evidentné, že ide o fenomén antropologický a spoločenskohistorický. (Odhliadnime tu od teoreticky neudržateľných objektívne-idealistických koncepcií.) Normy ako výraz a miera najrozmanitejších individuálnych, kolektívnych a všeľudských potrieb (v našom širokom zmysle tohto slova) majú rozmanitý stupeň premenlivosti, ale všetky bez výnimky sú premenlivé, odrážajú a vyjadrujú existenciálne a existenčné potreby človeka a spoločnosti v dejinách.

Normy, ktoré nie sú výrazom a mierou (kritériom) čiastkových a vôbec užších potrieb, ale vyjadrujú mieru významných osobnostných, kolektívnych alebo dobových postulátov, nazývame spravidla ideálmi. Ontologicky niet medzi normami a ideálmi podstatného rozdielu (ako sa dakedy predpokladá); niet medzi nimi ani ostrej kvalitatívnej alebo kvantitatívnej hranice, pretože ich rozlíšenie je často konvencionálne a chce vyjadriť, že, po prvé, ideál je „globálnejšia“ norma a, po druhé, že máva vo „svete“ noriem daného individuálneho alebo kolektívneho subjektu výsadnejšie postavenie; majú teda, inými slovami, väčšiu hodnotu, diktovanú akousi (nie vždy uvedomovanou) supernormou.¹³

Práve povedaným sme dali nepriamo kladnú odpoveď na otázku, či aj normy môžu byť predmetom hodnotenia. No z faktu, že aj normy môžu mať a spravidla majú z hľadiska životného programu jednotlivcov a kolektívov svoju hodnotu, podľa ktorej ich možno hierarchizovať, nedá sa usudzovať, že normy sú totožné s hodnotami alebo naopak, ako sa niekedy konštatuje aj v teoreticky seriózných prácach. Hodnoty a normy majú svoje jasné funkčné odlišenie, a práve toto odlišenie, prejavujúce sa dynamickým a dialektickým vzťahom medzi tým, čo je, a tým, čo by malo byť, vyúsťuje do večne dynamizujúcej nespokojnosti života jednotlivcov a spoločností. Do tejto polohy patrí i často spomínaný a najmä v spoločenskej praxi využívaný diagnostický rozpor medzi skutočnosťou a ideálmi (čiže medzi hodnotami skutočnosti a normami, za ktorými skutočnosť tak často zaostáva).

V priebehu našich analýz, ktorých cieľom bolo opísať a pomenovať hlavné zložky hodnotiaceho vzťahu (niektorí hovoria aj o „hodnotovom poli“), isté pojmy sa vydělili na strane „subjektu“, iné na strane „objektu“ a napokon ďalšie, ktoré sa týkali povahy samého subjektovo-objektového vzťahu. Na strane subjektu sú to najmä potreba, norma a ideál, ktoré predstavujú subjektový „vklad“ do zložitej štruktúry axiologického vzťahu; na strane objektu sú to najmä rozmanité funkcie, ktoré objekt vykonáva a ktorými v určitej

¹³ Niekedy sa termín ideál používa vo význame „bytostný, životný cieľ konania“. Je v tom rozdiel oproti nášmu vymedzeniu, pretože sa tu — podľa mňa nesprávne — stotožňuje norma konania s cieľom konania.

miere spĺňa alebo nespĺňa príslušné normy. Pokým ide o samotný subjektovo-objektový vzťah pri hodnotení (a pri poznávaní hodnôt), môže byť buď adekvátny, alebo neadekvátny. Z tejto skladby axiologického vzťahu vyplýva i pracovný pojem hodnoty, ktorý vymedzujem takto: hodnota je kvalita funkcie meraná (získovaná) adekvátnou normou. Pravdaže, definuje sa tým hodnota v intersubjektívnom („objektívnom“) zmysle na rozdiel od čisto subjektívnej hodnoty, ktorá má vo všetkých formách a na všetkých stupňoch praxe svoje reálne pôsobenie, tvoriac súčasť tzv. falošného vedomia.

Teoretický a praktický význam axiológie

Povedal som, že moderná axiologická problematika sa vo väčšine prípadov nastoľuje v súvisi s prehlbovaním a konkretizáciou antropologického aspektu vo filozofii. Možno považovať za dokázané, že človek práve sústavou svojho axiologického správania a konania najautentickejšie vyjadruje svoje postavenie vo svete. Ľudská prax je križovatka axiologických potrieb a axiologicky významových funkcií, určených na ich ukávanie alebo spĺňanie, pravdaže križovatka viacvrstvová, pretože takmer v každom individuálnom hodnotiacom vzťahu sa spoluzúčastňujú aj momenty spoločenské, čím dochádza k dialektickému protirečeniu medzi potrebami a funkciami, normami a hodnotami rozmanitej proveniencie, úrovne a stupňa adekvátnosti.

Tradičná filozofia hodnôt so svojimi prevažne metafyzickými cieľmi konala svoje hlavné poslanie v zdôvodňovaní a upevňovaní teocentrického svetonáhľadu. I keď už v najstarších dejinách filozofie nachodíme iné typy axiologických teórií, ktoré teocentrický svetonáhlad relativizovali alebo popierali, obsahovali vcelku primitívne, skúsenosť každodenného života nepresahujúce postrehy a zovšeobecnenia. Preto považujeme za dôležité nestotožňovať tradičnú filozofiu hodnôt s axiológiou, ktorá by mala budovať na sprvu sporadickej, neskôr silnejšej línii svetonáhladového antropocentrizmu. Kvalitatívne novým stupňom v rozvoji tejto línie je rozpracúvanie filozoficko-antropologických kategórií, ktoré revolucionizujú formuláciu základných filozofických otázok a umožňujú nové, ale najmä adekvátnejšie riešenie i ústredných problémov axiológie. Tradičné ponímanie vzťahu medzi subjektom a objektom, podľa ktorého bol subjekt zatažený „dedičným hriechom“ tvorcu klamov, naproti tomu objekt bol vysnívanou večne zavretou „trínástou komnatou“, nedovoľovalo včleniť ani problematiku hodnotenia a hodnôt pozitívnym spôsobom do systému moderných filozofických otázok.

Pravda, to neznamená, že sa v axiológii nepracovalo. No bola to takmer výlučne práca na aplikovaných témach. V tomto zmysle sa riešia čiastkové i kľúčové axiologické otázky v etike, v estetike, v teórii práva a v ekonómii. Keďže sa však tieto výskumy spravidla opierajú len o materiál príslušných vedných disciplín, bývajú v ich teoretických zovšeobecneniach aj vážne nedostatky, odporujúce teoreticky náročnému pohľadu na problémy všeobecnej axiológie.

Iná forma spracúvania parciálnych axiologických otázok sa vyskytuje napr. v psychológii osobností, sociálnej psychológii, sociológii, psychiatrii,¹⁴ pedagogike

¹⁴ Porov. Vondráček, V., *Hodnocení a jeho poruchy z hlediska psychiatrie*, Praha 1964.

a v ďalších disciplínach, ktoré sa akýmkoľvek spôsobom alebo metódami zapo-
dievajú ľudským správaním, ľudskými vzťahmi, výskumom hodnotiacich názorov
na rozmanité aspekty života a praxe, výchovou a zhodnocovaním charakterových
vlastností človeka atď.

Prvý i druhý okruh problémov nemožno, prirodzene, vindikovať len pre axio-
lógiu. Vôbec by bolo nereálne predpokladať, že sa axiológia bude raz konštituovať
ako široko štruktúrovaná teoretická disciplína, ktorá bude zahrňovať a výskumne
spracúvať všetky problémy, týkajúce sa axiologických javov. Aby sa to dalo pred-
pokladať, musela by tu byť viac než iba teoretická „potreba“ axiológie; musela
by tu byť na ňu požiadavka asi takej praktickej naliehavosti, aká vedela pomôcť
k vzniku, ustaveniu a významnému postaveniu disciplín typu kybernetiky alebo
teórie informácie. I keď sa domnievam, že axiológia je (respektíve môže byť)
z hľadiska filozofie človeka nemenej dosažná, pretože patrí ku kľúčom k „tajom-
stvu“ človeka, na druhej strane som si vedomý i toho, že o skutočnej mobilizácii
vedeckých síl a prostriedkov na riešenie určitých problémov rozhodujú doposiaľ
predovšetkým pragmaticko-spoločenské (a medzi nimi najmä mocenské) faktory.

Preto dnes sotva možno očakávať viac ako ustavenie a rozvíjanie axiológie
v podobe filozoficko-teoretickej disciplíny, ktorá sa bude koncentrovať na katego-
riálne problémy hodnotenia a hodnoty, využívajúc pritom — formou kritickej
revízie a integrácie — výsledky jednak „aplikovaných“ axiologických disciplín,
jednak ďalších vedných odborov, skúmajúcich vybrané axiologické javy.

Azda sa podarilo — i keď len veľmi rudimentárne a výberovo — ukázať, že
axiologické javy a procesy patria k najvlastnejším zložkám ľudsko-spoločenskej
reality. Ľudské a spoločenské situácie, ktorými človek prechádza v každodennej
a širšej historickej praxi, ponúkajú sa nielen na nezainteresovanú deskripciu, ale
predovšetkým na hĺbkové pochopenie. Jedným z podstatných aspektov pre toto
pochopenie je aplikovanie poznania axiologických zákonitostí, ktoré obsahovo
a účelovo ovládajú (a tým zdôvodňujú) ľudské správanie. Preto axiológia neod-
mysliteľne patrí do systému teoretických disciplín o človeku.

ЗНАЧЕНИЕ АКСИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Мариан Варош

Человеческая практика и философия с давних времен задавали себе вопрос о том, какова
разница между высказываниями типа „два плюс два — четыре“ и „эта женщина красива“.
С тех пор существует интерес людей к проблематике оценки и ценностей, к характеру
критериев оценки и норм, к всей области явлений, называемых аксиологическими. Эти
вопросы долго решались как философией так и некоторыми философскими дисциплинами,
прежде всего этикой и эстетикой. В 19 веке создается т. н. философия ценностей как
особая философская дисциплина, названная позже аксиологией.

Однако, автор настоящей статьи не считает термины „философии ценностей“ и „аксио-
логия“ синонимичными терминами. Аксиологию он определяет как общую теорию оценки
и ценностей и считает ее отчасти философской дисциплиной (поскольку она решает напр.
проблему онтологии ценностей), отчасти дисциплиной научной (когда изучает напр.

встречаемость оценочных взглядов в определенной общественной группе). Разница между философией ценностей и аксиологией заключается также в том, что аксиология должна критически относиться к разным концепциям, унаследованным от философии ценностей, которая в прошлом большей частью ориентировалась на идеалистические и спекулятивные направления. Аксиологические системы прошлого, построенные на объективном идеализме, субъективном идеализме и механическом материализме, в самом деле противоречат диалектическому субъектно-объектному характеру ценностей. Правда, диалектическая теория ценностей до сих пор создана. Марксистская философия, до недавнего времени признающая только экономическое значение ценности (стоимость), при решении аксиологических вопросов (норм, идеалов) находилась под влиянием объективно-идеалистической традиции и в отношении этических и эстетических ценностей придерживалась в основном механикоматериалистического (объективистского) решения. Только в последнее время также советская философская литература стала критически, но не отрицательно, относиться к проблемам ценностей и оценки.

Аксиологические точки зрения являются одним из конститутивных знаков антропологических структур. Склонности, нужды и интересы являются сигналами и толчками к оценке и вообще к тому, что можно назвать „аксиологическим бихавиор” у человека. Оценка имеет свою познавательную сторону, но она не может сводиться к познавательным процессам. Между познанием и оценкой существует диалектическая осцилляция, отрицание и соучастие. Познание может стать предметом оценки и оценка может быть предметом „десубъективизированного”, т. е. строго научного познания. Подобное отношение может быть между истиной и ценностью: истина как результат познания, как правило, представляет собой также ценность (может подвергаться оценке). Однако, между истиной и ценностью существенная разница как с точки зрения объективного коррелята, так и с точки зрения возможности ее проверки и с точки зрения ее интерессубъективности.

Наличие ценности обусловлено наличием соответствующей нормы и норма обусловлена определенной функцией (индивидуальной или общественной потребностью и т. п.). Нормы, не вытекающие из отдельных конкретных потребностей и функций, а являющиеся выражением важных положений отдельных лиц или коллективов, называются идеалами.

Аксиология может играть важную роль в системе тех научных дисциплин, задач которых является познание человека, потому что оценка и сознание ценностей являются основными чертами человека и человеческой практики.

PROBLEMS AND THE POSITION OF AXIOLOGY

Marian V á r o s s

Since long ago, human practice as well as philosophy have been trying to answer the question of what is the difference between the statements of the type „two and two equals four” and „this woman is beautiful”. In this way, the interest arose in the problems of evaluation and values, in the nature of evaluating criteria and norms and in the whole area of phenomena called axiological. For a long time, these questions were solved partly in philosophy, partly in some philosophical disciplines, particularly in ethics and aesthetics. In the 19th century, the so-called philosophy of values was constituted as a separate philosophical discipline which began being called also axiology.

However, the present author does not consider the philosophy of values and axiology as synonyms. Axiology is defined as a general theory of evaluation and values and considered partly as a philosophical discipline (as far as it solves, e. g., the problem of the ontology of values), partly as a scientific one (when it solves, e. g., the occurrence of evaluating opinions in a certain social group). The difference between the philosophy of values and axiology lies also in that axiology has critically to cope with various conceptions inherited from the philosophy of values which was oriented in the past, for a great part, idealistically and speculatively.

Axiological systems, built up in the past on objective idealism, subjective idealism as well as mechanical materialism, contradict in reality the dialectical, subjective-objective nature of values. Of course, no dialectical theory of values has been worked out as yet. Marxist philosophy which accepted, until lately, merely the economic concept of value, was in the solution of axiological questions (norms, ideals) considerably influenced by the objective idealistic tradition and, in the opinion about ethical and aesthetical values, it adhered to the solutions which were essentially mechanically materialistic (objectivistic). Only recently also the soviet philosophical literature began critically and positively to cope with the problem of values and evaluation.

Axiological attitudes and manifestations belong to constitutive signs of anthropological structures. Propensities, needs and interests are signals and stimuli of evaluating manifestations, and, in general, of what can be called „axiological behavior“ in man.

The relations between cognition and evaluation are then dealt with. Though evaluation has its cognitive aspect, it is not reducible to cognitive processes. Dialectical oscillation, negation and coöperation exist between cognition and evaluation. Cognition can become the object of evaluation and the latter can be the object of a „de-subjectified“, i. e., consistently scientific cognition. A similar relation may exist also between the truth and value: the truth, as a result of cognition represents, as a rule, a value as well (and can be evaluated). However, there is an essential difference between the truth and value both as to the objective correlate and as to verifiability and intersubjectiveness.

The existence of value depends on the due norm while the latter depends on a certain function (individual or social need etc.). Norms which do not follow from partial needs and functions but represent the expression of significant postulates of personality or collective, are called ideals.

Axiology can play an important role in the system of disciplines whose task consists in the cognition of man, since evaluating attitudes, evaluation and the creation of values belong to the basic components of man and human practice.